

Szmyt, Andrzej

Źródła do wojny 1831 roku i represji popowstaniowych w bibliotekach i archiwach kijowskich

Zeszyty Naukowe Ostroleckiego Towarzystwa Naukowego 25, 155-162

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

ŹRÓDŁA DO WOJNY 1831 ROKU I REPRESJI POPOWSTANIOWYCH W BIBLIOTEKACH I ARCHIWACH KIJOWSKICH

SOURCES TO THE WAR OF 1831 AND POST-UPRISING REPRESSIONS IN LIBRARIES AND ARCHIVES IN KIEV

Temat źródeł do dziejów powstania listopadowego przewija się w dyskusjach i rozważaniach historyków od dawna, a powraca przede wszystkim przy okazji obchodów kolejnych rocznic. Tak było szczególnie przy obchodach setnej, a następnie sto pięćdziesiątej rocznicy wybuchu powstania. Nie inaczej wygląda to i dzisiaj, kiedy obchodzimy sto osiemdziesiątą rocznicę wybuchu powstania i wojny polsko-rosyjskiej. Z okazji kolejnych obchodów rocznicowych pojawiło się nawet kilka artykułów poświęconych bibliografii i źródłom do wydarzeń z lat 1830–1831, przede wszystkim materiałom dotyczącym powstania przechowywanym w archiwach i bibliotekach polskich¹. Niestety wiele z nich, w szczególności opublikowanych przed 1939 r., jest już nieaktualnych, głównie ze względu na straty, jakie polskie zbiory poniosły w wyniku II wojny światowej. Wiele cennych źródeł uległo wówczas nieodwracalnemu zniszczeniu, a ich bogactwo możemy jedynie poznać dzięki notatkom i wypisom historyków tworzących w okresie międzywojennym. Dotyczy to szczególnie zbiorów batignolskich i raperswilskich. Mimo niewątpliwych strat, dzisiaj źródła do dziejów powstania listopadowego są stosunkowo bogate, chociaż niestety w dużym stopniu rozproszone. Stąd też badając dzieje powstania listopadowego, obecnie staramy się dotrzeć wszędzie tam, gdzie można znaleźć zdawkowe nawet informacje na temat ówczesnych wydarzeń. Dzisiaj podstawowe źródła do historii powstania znajdują się oczywiście w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie (głównie Akta Władz Centralnych Powstania 1830/1831, Akta Rządu Narodowego, Komisji Rządowej Wojny i in.). Z innych archiwów i bibliotek krajowych przechowujących źródła do dziejów insurekcji listopadowej należy wymienić m.in. Archiwum Państwowe w Lublinie, Bibliotekę

* dr hab., prof. Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie

¹ Np. F. Pohorecki, *Archiwum Państwowe w Poznaniu*, „Archejon” nr VIII (1930), s. 162–176; I Radke, *Materiały archiwalne dotyczące powstania listopadowego przechowywane w Wojewódzkim Archiwum państwowym w Poznaniu*, w: L. Trzeciakowski (red.), *Powstanie listopadowe a problem świadomości historycznej*, Poznań 1983, s. 121–133; J. Jakubiak, E. Zielińska, *Bitwa pod Ostrołką 26 maja 1831 roku* [bibliografia], w: W. Majewski (red.), *Materiały z sesji naukowej w Ostrołęce w 150 rocznicę bitwy: 26.V.1981 r.*, Warszawa 1984, s. 113–115.

sytetu Warszawskiego, Bibliotekę PAN w Kórniku czy Bibliotekę Ossolineum we Wrocławiu. Wiele cennych materiałów możemy znaleźć także w archiwach i bibliotekach zagranicznych. Spośród źródeł obcych najważniejsze i najcenniejsze z poznawczego punktu widzenia przechowywane są oczywiście w archiwach rosyjskich: w Moskwie – głównie w Rosyjskim Państwowym Archiwum Wojenno-Historycznym i w mniejszym stopniu w Państwowym Archiwum Federacji Rosyjskiej (dawniej Centralne Państwowe Archiwum Historyczne) oraz w Sankt Petersburgu – w Rosyjskim Państwowym Archiwum Historycznym². Poza tym wiele cennych źródeł można także znaleźć m.in. w Bibliotece Polskiej w Paryżu i tamtejszym Muzeum Adama Mickiewicza oraz Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych Francji, czy też w Lwowskiej Narodowej Naukowej Bibliotece Ukrainy im. W. Stefanyka oraz w Centralnym Archiwum Historycznym Ukrainy³. Wzięto tu oczywiście pod uwagę placówki najczęściej odwiedzane przez naszych badaczy.

Jednakże wiele cennych źródeł nt. powstania znajduje również w Kijowie, i to nie tylko w odniesieniu do działań powstańczych na Ukrainie (tj. na Wołyniu, Podolu i Kijowszczyźnie). Źródła tamtejsze są tym cenniejsze, że były dotychczas wykorzystane raczej sporadycznie, i to wyłącznie w kontekście stosunków społecznych, wydarzeń 1831 r. i represji popowstaniowych na Kresach Południowo-Wschodnich, m.in. przez prof. D. Beauvois w jego obszernej pracy nt. wzajemnych relacji szlachty, caratu i ludu na Ukrainie w latach zaborów (szczególnie w rozdziale dotyczącym represji popowstaniowych)⁴, czy przez prof. T. Łepkowskiego w artykule nt. powstania na terenie Ukrainy, zamieszczonym w zbiorze przygotowanym pod redakcją prof. W. Zajewskiego⁵. Niestety autor monografii na ten sam temat (A. Wroński) nawet do tych archiwaliów nie zajrzał⁶. Podobnie zresztą jak prof. T. Gąsowski, autor referatu nt. powstania listopadowego na Ukrainie, przygotowanego na sesję zorganizowaną w 180. rocznicę wybuchu insurekcji przez Uniwersytet Jagielloński i Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie⁷.

Źródła kijowskie do interesującego nas tematu przechowywane są przede wszystkim w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy⁸. Dotyczą one dwóch podstawowych kwestii związanych zarówno z powstaniem listopadowym, jak i z represjami

² Oryginalne nazwy owych placówek to: Российский государственный военно-исторический архив (РГВИА); Государственный архив Российской Федерации (ГА РФ) oraz Российский государственный исторический архив (РГИА).

³ Oryginalne nazwy to: Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника; Центральний державний історичний архів України, м. Львів.

⁴ D. Beauvois, *Trójkąt Ukraiński. Szlachta, carat i lud na Wołyniu, Podolu i Kijowszczyźnie 1793–1914*, Lublin 2005, s. 381–458. W pracy stanowiącej syntezę jego wcześniejszych książek na ten temat autor nie zauważył jednak, że dokumenty dotyczące Uniwersytetu Kijowskiego zostały już dawno przeniesione do Archiwum Miasta Kijowa.

⁵ Niestety autor wykorzystał źródła archiwum kijowskiego bardzo pobieżnie (jedynie kilka sygnatur) – zob.

T. Łepkowski, *Powstanie 1831 roku na Ukrainie*, w: W. Zajewski (red.), *Powstanie listopadowe 1830–1831. Dzieje wewnętrzne. Militaria. Europa wobec powstania*, wyd. 2, Warszawa 1990, s. 413–426.

⁶ A. Wroński, *Powstanie listopadowe na Wołyniu, Podolu i Ukrainie*, Warszawa 1993, ss. 120.

⁷ Konferencja naukowa *Wokół powstania listopadowego – 180. rocznica*, Kraków, 29.11.2010 r.

⁸ Nazwa oryginalna to: Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України).

popowstaniowymi. Po pierwsze odnoszą się do działań powstańczych na Ukrainie i w konsekwencji do represji wobec uczestników wydarzeń na owym terenie, po drugie dotyczą powstańców walczących na terenie Królestwa Polskiego, m.in. również pod Ostrołęką, ale pochodzących z tzw. Ziemi Zabrzanych, a tym samym również represji wobec tych osób. Przez władze carskie traktowane one były bowiem nie jako buntownicy, lecz jako zdrajcy (jako obywatele Rosji, a nie Królestwa Polskiego). Represje popowstaniowe dotyczyły przy tym nie tylko samych uczestników powstania oraz ich majątków, ale także polskiej kultury na Kresach i szeroko rozumianej polskości, np. polskiej oświaty na terenie Ziemi Zabrzanych (likwidacja zarówno polskiego szkolnictwa na obszarze Wileńskiego Okręgu Naukowego, jak i samego Okręgu, w tym m.in. Uniwersytetu Wileńskiego i Liceum Krzemienieckiego), Kościoła katolickiego, ale też Cerkwi unickiej (np. zabór klasztorów oraz kościołów i cerkwi, a następnie przekazanie ich lub odsprzedanie Cerkwi prawosławnej).

Dokumenty kijowskie ukazują nam, że represje wobec uczestników powstania obejmowały w pierwszej kolejności ujawnianie uczestników insurekcji pochodzących z Ziemi Zabrzanych, np. w wyniku działalności tymczasowych generał-gubernatorów wojennych i tzw. komisji śledczych. W tym celu sporządzano m.in. listy rzeczywistych i domniemych powstańców oraz osób sprzyjających powstaniu. Równocześnie sporządzano wykazy ich majątków. Następnie stawiano uczestników insurekcji przed sądem wojskowym (wojennym). W konsekwencji dochodziło do ich surowego ukarania, np. poprzez wcielenie do armii (karne pułki w różnych częściach Rosji, m.in. na Kaukazie), kary więzienia i zsyłki na Syberię. Skonfiskowane majątki stawały się natomiast własnością państwa i najczęściej były przekazywane lub odsprzedawane za bezcen dygnitarzom carskim lub zasłużonym uczestnikom tłumienia powstania, a także przeznaczane na rzecz armii, m.in. na tzw. osiedla wojskowe.

W Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy w Kijowie źródła w mniejszym lub większym stopniu odnoszące się do powstania listopadowego skupione są w różnorodnych zespołach. Najważniejsze z nich to zespoły urzędów administracyjnych i wojenno-administracyjnych, wśród których wybrane tzw. fundy (czyli zespoły) bezpośrednio i pośrednio odnoszą się do wydarzeń 1830/1831 r. i ich pokłosia. W celu opracowania wojskowej historii powstania na Ukrainie należy przede wszystkim zajrzeć do fondu 442: Kancelaria kijowskiego, podolskiego i wołyńskiego generał-gubernatora. Zawiera on 278 601 sygnatur (lata 1796–1916) i został podzielony na kilka części, spośród których powstania listopadowego i represji popowstaniowych dotyczy głównie tzw. Wojenna część (1827–1862). Znajdują się tam takie dokumenty jak: rozkazy dla wojska skierowanego przeciwko uczestnikom polskiego powstania (1831 r.); dokumenty i korespondencja nt. wysyłki za granicę pruskich i austriackich poddanych – uczestników polskiego powstania (1831 r.); rozporządzenia o zakazie wjazdu do Rosji dla oficerów służących w korpusie gen. Ramorino w czasie powstania 1831 r.; statystyczne dane (świadectwa) i spisy żołnierzy – Polaków odprawionych do oddzielnych korpusów (*w otdielnyje korpusa*) w latach 1831–1832; dokumenty nt. kierunków, liczby i położenia wojsk przechodzących przez kijowską, podolską i wołyńską gubernię i rozkwaterowania oddziałów wojskowych (1831–1832). Z kolei Wojenno-sądowa część (1831–1862) zawiera kopie ukazów Mikołaja I o przedstawieniu dowódcy 1 Armii Sackenowi, kijowskiemu wojennemu gubernatorowi Knjażinowi, podolskiemu i wołyńskiemu tymczasowemu wojennemu gubernatorowi Lewaszowowi nadzwyczajnych pełnomocnictw w tłumieniu polskiego powstania 1831 r.; korespondencję o ustanowieniu komisji śledczych dla rozstrzygnięcia spraw uczestników polskiego powstania. Znajdują się tam też relacje, raporty i korespondencja nt. postawienia

przed sądem wojennym uczestników polskiego powstania (1831–1832 r.) oraz roczne raporty i statystyczne zestawienia dotyczące oskarżonych o udział i sprzyjanie powstaniu (1831–1961). Natomiast tzw. I dziełoproizwodstwo (1827–1914) zawiera m.in. sygnatury, w których znajdują się sprawozdania i raporty cywilnych gubernatorów: kijowskiego, podolskiego i wołyńskiego o stanie guberni i referaty generał-gubernatora przedstawione carowi, a także statystyczne informacje o liczbie ludności, ziemi, zakładów przemysłowych i placówek edukacyjnych w kijowskiej, podolskiej i wołyńskiej guberni (1830–1845).

W zespole 442 powstania listopadowego i represji popowstaniowych dotyczą również działy (tzw. opisy) – opis 246, sygn. (dzieło) 25 i opis 277, sygn. 46, 71, 82. Są to źródła odnoszące się do wojskowej historii wydarzeń 1831 r., głównie na Podolu i Ukrainie.

Dużą wartość dla badacza ma również fond 1342 (zespół) Kancelaria podolskiego i wołyńskiego tymczasowego gubernatora wojennego, liczący 90 sygnatur (lata 1830–1831). Szczególnie opis 1, dzieło (sygn.) 12, zawiera szereg raportów rosyjskich władz cywilnych oraz informacje dotyczące walk poszczególnych powstańców, w tym: raporty i doniesienia miejskich, ziemskich urzędników oraz dowódców wojskowych działaniach i ruchach grup polskich powstańców na terytorium podolskiej i wołyńskiej guberni (1831 r.). Poza tym są tam wykazy mieszkańców guberni wołyńskiej – uczestników polskiego powstania 1831 r.⁹

Powstania listopadowego dotyczą także fondy (zespoły) gubernialnych i obwodowych komisji powołanych dla rozstrzygnięcia spraw dotyczących uczestników polskiego powstania 1831 r. (razem 12 fondów odnoszących się do poszczególnych guberni i obwodów – 1831–1834), w tym:

- fond 467: Kijowska gubernialna komisja dla rozstrzygnięcia spraw dotyczących uczestników powstania 1831 r. – 42 sygnatury (lata 1831–1834), m.in. sygn. 3.
- fond 568: Podolska gubernialna komisja ... – 8 sygn. (1831–1834).
- fond 1125: Bałska obwodowa komisja ... – 7 sygn. (1831–1832).
- fond 1126: Hajsyńska obwodowa komisja ... – 3 sygn. (1831–1832).
- fond 469: Lipowiecka obwodowa komisja ... – 36 sygn. (1831–1832).
- fond 979: Machnowska obwodowa komisja ... – 4 sygn. (1831–1832).
- fond 1124: Mohylewska obwodowa komisja ... – 4 sygn. (1831).
- fond 1107: Proskurowska obwodowa komisja ... – 1 sygn. (1831–1832).
- fond 1081: Radomyślska obwodowa komisja ... – 4 sygn. (1831–1832).
- fond 1060: Taraszczańska obwodowa komisja ... – 1 sygn. (1831–1832).
- fond 1080: Humańska obwodowa komisja ... – 13 sygn. (1831–1832).
- fond 1123: Jampolska obwodowa komisja ... – 27 sygn. (1831–1832).

Warto podkreślić, że poszczególne komisje zostały powołane do życia ukazem Mikołaja I w maju 1831 r. w celu przeprowadzenia śledztwa w odniesieniu do uczestników powstania listopadowego. Komisje podejmowały decyzje o przekazaniu sądowi wojennemu uczestników powstania listopadowego i nałożeniu sekwestru na ich majątki (posiadłości). Decyzje komisji związane z nałożeniem sekwestru były zatwierdzane przez cara. Komisje rozwiązano ukazem Senatu 4 października 1834 r. Zgodnie z decyzją kijow-

⁹ Stanowisko podolskiego i wołyńskiego tymczasowego gubernatora wojennego zostało ustanowione w grudniu 1830 r. w związku z wybuchem powstania listopadowego. Tymczasowy gubernator wojenny podlegał głównodowodzącemu 1 Armii. Stanowisko to zostało zlikwidowane w 1832 r.

skiego gubernatora wojennego oraz wołyńskiego i podolskiego tymczasowego gubernatora wojennego w miastach obwodowych guberni kijowskiej, podolskiej i wołyńskiej zostały zorganizowane obwodowe komisje śledcze do rozpracowania uczestników powstania i przeprowadzenia wstępnego śledztwa. Z kolei okręgowe komisje zostały zlikwidowane w 1832 r. W dokumentach owych komisji znalazły się m.in. raporty z posiedzeń, porządek obrad, obowiązki komisji, podział uczestników powstania na kategorie uwzględniające stopień ich „winy”, decyzje komisji o przekazaniu uczestników powstania sądowi wojennemu, nałożeniu sekwestrów na ich majątki, zsyłki na Syberię i wcieleniu do armii (*w soldaty*) z przeznaczeniem do odrębnego korpusu kaukaskiego lub do liniowych batalionów syberyjskich, a także decyzje nt. osadzenia w twierdzy kijowsko-pieczerskiej aresztowanych uczestników powstania.

Dla odtworzenia represji popowstaniowych cenne są też zespoły sztabów i zarządów osad wojskowych – 16 fondów obejmujących lata 1816–1866. Dotyczą one osiedli wojskowych zakładanych na terenie majątków skonfiskowanych uczestnikom powstania, które podlegały utworzonemu w rejonie Kresów Południowo-Wschodnich Zarządowi Kijowsko-Podolskich Osiedli Wojskowych. (m.in. fond 445 liczący aż 363 sygnatury). Znajdują się tam m.in. dokumenty podające szczegóły nt. przyjęcia w obręb osiedli wojskowych dóbr skonfiskowanych uczestnikom polskiego powstania 1831 r. oraz likwidacji długów dawnych właścicieli, a także spisy rekrutów pochodzących z naboru do osad wojskowych w poszczególnych okręgach, w tym przymusowo, spośród uczestników powstania.

Z kolei zespoły gubernialnych i obwodowych komitetów dotyczących formowania małorosyjskich kozackich pułków lekkiej kawalerii – 20 fondów (1830–1842) – dotyczą m.in. pułków, które zostały sformowane z kozaków guberni połtawskiej i czernichowskiej, z przeznaczeniem do tłumienia polskiego powstania 1830–1831 r. Po stłumieniu insurekcji pułki zostały rozformowane w końcu 1831 r. W fondach tych znajdują się m.in. rozkazy i korespondencja nt. formowania i rozformowania 8 takich pułków oraz rezerwowych dywizji 4 i 5 pułku. Problematyki tej dotyczy m.in. fond 1282 (84 sygnatury) oraz fond 1334 (4 sygn.), jak również 8 fondów zawierających dokumenty sztabów małorosyjskich kozackich pułków lekkiej artylerii (lata 1831–1832).

Spośród innych zespołów Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego Ukrainy w Kijowie, w których możemy znaleźć materiały dotyczące wydarzeń 1830 i 1831 r., należy wymienić:

1. Zespoły organów sądowych i prokuratury, szczególnie zaś fond 484 – Kijowski Główny Sąd, obejmujący 14107 sygnatur. Oczywiście tylko niektóre z nich dotyczą interesującego nas tematu, np. sygnatury obejmujące departament obywatelski. Są tam m.in. dokumenty nt. nałożenia sekwestru na dobra uczestników polskiego powstania 1831 r.

2. Zespoły gospodarczo-ekonomicznych instytucji, organizacji i przedsiębiorstw, m.in. dotyczące kijowskiego arsenału – fond 582 – 3808 sygn. (1808–1920), w tym m.in. rozkazy i pisma naczelnika arsenału dotyczące remontu uzbrojenia odebranego uczestnikom polskiego powstania i dostarczonego do kijowskiego arsenału z Warszawy w 1831 r.

3. Zespoły instytucji edukacyjnych, urzędów oraz towarzystw i organizacji kulturalno-oświatowych, w tym dwa najważniejsze fondy:

a) fond 707 – Zarząd Kijowskiego Okręgu Szkolnego, 60666 sygn. (1832–1919), a tu w szczególności:

- I stół (biuro) – 1832–1918 – m.in. dokumenty dotyczące likwidacji szkół z polskim językiem nauczania i ustanowienia w ich miejsce szkół rosyjskich, w tym dokumenty dotyczące uczniów i nauczycieli oraz przejęcia wyposażenia i majątku dawnych szkół polskich i zapisów na ich rzecz;
- II stół – 1833–1918 – m.in. korespondencja o przewozie (przeniesieniu) Liceum Wołyńskiego z Krzemieńca do Kijowa (1833 r.) i utworzeniu na jego bazie Uniwersytetu Kijowskiego;
- IV stół – 1836–1918 – m.in. decyzje o przekazaniu szkół zakonnych (katolickich i unickich) pod kierownictwo Kijowskiego Okręgu Szkolnego;
- stół funduszowy (1834–1894) – m.in. inwentarze wsi należących do starostwa krzemienieckiego, informacje o majątku Liceum Krzemienieckiego, który został przekazany Uniwersytetowi Kijowskiemu;

b) fond 710 – Liceum Wołyńskie (Krzemienieckie) – 598 sygn. (1819–1834) – m.in. dokumenty dotyczące zamknięcia Liceum Krzemienieckiego i szkół jemu podległych w ramach represji popowstaniowych.

4. Kolekcje map – fond 2194 – 414 sygnatur, tam również mapy wojskowe z okresu powstania listopadowego.

5. Dokumenty o polskich powstaniach 1831 r. i 1863 r. – fond 489 – 204 sygnatury oraz fond 468, opis 1, sygn. 1, 3, 4.

Wartościowe informacje, szczególnie w odniesieniu do zagadnienia konfiskaty majątków należących do uczestników powstania listopadowego, zawierają również fond 1388 – Komisja ustanowiona dla rozstrzygnięcia spraw o polskim powstaniu w guberni podolskiej i wołyńskiej, miasto Żytomierz (1831–1834) – 4 sygnatury; fond 1409 – Wołyńska gubernialna komisja do likwidacji długów majątków skonfiskowanych uczestnikom polskiego powstania, miasto Żytomierz (1841–1843) – 2 sygnatury; fond 1410 – jak wyżej, tylko w odniesieniu do miasta Kamieniec Podolski (1833–1834) – 43 sygnatury; fond 1411 – jak wyżej, tylko w odniesieniu do miasta Kijowa (1832–1836) – 12 sygnatur.

Poza Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy, w Kijowie materiały odnoszące się bezpośrednio i pośrednio do powstania listopadowego, a w szczególności do represji popowstaniowych, możemy także znaleźć w Państwowym Archiwum Miasta Kijowa oraz w Bibliotece Narodowej Ukrainy im. W. I. Wiernadskiego. W Państwowym Archiwum Miasta Kijowa interesujący jest przede wszystkim fond 16 – Uniwersytet Kijowski, a w nim opisy i sygnatury dotyczące przejmowania majątku z polskich placówek edukacyjnych w wyniku represji popowstaniowych, w tym z Liceum Krzemienieckiego. Z kolei w Bibliotece Narodowej Ukrainy im. W. I. Wiernadskiego – poza zagarniętymi zbiorami pochodzącymi z bibliotek szkół zamkniętych jeszcze w trakcie trwania powstania listopadowego, w tym niezwykle bogatej biblioteki Liceum Wołyńskiego w Krzemieńcu (m.in. zbiór po ostatnim królu Stanisławie Auguste Poniatowskim) oraz księgozbiorami pochodzącymi z bibliotek zakonnych i dworskich, znajdują się materiały dotyczące m.in. przewiezienia do Kijowa wyposażenia dydaktycznego Liceum Krzemienieckiego i częściowo Uniwersytetu Wileńskiego, przede wszystkim wspomnianych wyżej księgozbiorów, gabinetów i kolekcji, a nawet najcenniejszych okazów z krzemienieckiego ogrodu botanicznego.

Należy w tym miejscu jeszcze raz podkreślić, że zbiory kijowskie bezpośrednio lub pośrednio odnoszące się do wydarzeń lat 1830–1831 i represji popowstaniowych były

dotychczas wykorzystywane sporadycznie. Można nawet odnieść wrażenie, że badacze wciąż rozumują kategoriami z minionej epoki, w czasach sowieckich bowiem archiwa podległe Ministerstwu Spraw Wewnętrznych rzeczywiście były trudno dostępne, a udostępnianie konkretnych zbiorów często zależało bądź od kaprysu urzędników, bądź też od wartości przekazanego „prezentu”. Po rozpadzie ZSRR i utworzeniu niepodległej Ukrainy sytuacja uległa jednak diametralnej zmianie i należy mieć nadzieję, że z czasem badacze szerzej sięgną także do bogatych zbiorów kijowskich. Dzisiaj jedyny problem stanowią praktycznie finanse, szczególnie w przypadku zamiaru wykonania fotokopii, kserokopii czy mikrofilmów.

STRESZCZENIE

Temat źródeł do dziejów powstania listopadowego najczęściej powraca przy okazji obchodów kolejnych rocznic. Mimo dużych strat w okresie II wojny światowej źródła te są stosunkowo bogate. Poza źródłami krajowymi wiele cennych materiałów znajduje się w archiwach i bibliotekach zagranicznych, m.in. w Moskwie, Sankt Petersburgu i Kijowie. Źródła kijowskie przechowywane są głównie w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy. Dotyczą one działań powstańczych, a szczególnie represji wobec uczestników powstania. W Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy w Kijowie źródła te skupione są w różnorodnych zespołach (fondach). Najważniejsze z nich to zespoły urzędów administracyjnych i wojenno-administracyjnych, wśród których należy przede wszystkim wymienić fond 442 – Kancelaria kijowskiego, podolskiego i wołyńskiego generał-gubernatora. Dużą wartość dla badacza ma również fond 1342 – Kancelaria podolskiego i wołyńskiego tymczasowego gubernatora wojennego. Powstania listopadowego dotyczą także fundy gubernialnych i obwodowych komisji powołanych dla rozstrzygnięcia spraw dotyczących uczestników polskiego powstania 1831 r. (razem 12 fondów). Dla zbadania represji popowstaniowych cenne są też zespoły sztabów i zarządów osad wojskowych (16 fondów). Spośród innych zespołów tego archiwum, w których możemy znaleźć materiały dotyczące wydarzeń 1830 i 1831 r., należy wymienić:

1. Zespoły organów sądowych i prokuratury, szczególnie zaś fond 484.
2. Zespoły gospodarczo-ekonomicznych instytucji, organizacji i przedsiębiorstw, m.in. dotyczące kijowskiego arsenału – fond 582.
3. Zespoły instytucji edukacyjnych, urzędów oraz towarzystw i organizacji kulturalno-oświatowych, w tym dwa najważniejsze: a) fond 707 – Zarząd Kijowskiego Okręgu Szkolnego; b) fond 710 – Liceum Wołyńskie (Krzemieńskie) – 598 sygn. (1819–1834).
4. Kolekcje map – fond 2194.
5. Dokumenty o polskich powstaniach 1831 r. i 1863 r. – fondy 468 i 489.

Poza tym w Kijowie materiały odnoszące się w szczególności do represji popowstaniowych możemy znaleźć w Państwowym Archiwum Miasta Kijowa oraz w Bibliotece Narodowej Ukrainy im. W. I. Wiernadskiego.

SŁOWA KLUCZOWE: powstanie listopadowe, represje popowstaniowe, archiwalia, Kijów

SUMMARY

The subject of sources to the history of the November uprising is often brought up on the occasion of consequent anniversaries. Despite huge losses in the II World War these sources are relatively rich. Apart from the national sources numerous valuable materials can be found in archives and libraries abroad, i.e. in Moscow, Saint Petersburg and Kiev.

The Kiev sources are stored mainly in the Central National Historical Archives of Ukraine. They concern the actions during the uprising, particularly the repressions to the participants of the uprising. These sources are located in various fonds. The most important documents include the fonds of administrative and war-administrative offices among which the most significant is fond 442 – the Office of the Kiev, Podole and Volyn Governor-General. Of great research value is also fond 1342 – the Office of Podole and Volyn temporary War Governor. Other fonds which concern the November Uprising are fonds of governor and district commissions appointed to settle cases concerning the participants of the uprising of 1831 (in total 12 fonds).

To investigate the post-uprising repressions of use are also fonds of staffs and administrations of war settlements (16 fonds). Among other fonds in this archive related to the events of 1831 one ought to enumerate:

1. Fonds of the judiciary and prosecutor's office, particularly fond 484.
2. Fonds of economic institutions, organizations and enterprises, i.e. related to the Kiev arsenal – fond 582.
3. Fonds of educational institutions, offices and cultural-educational societies or organizations, particularly two: a) fond 707 – the Board of the Kiev School District; b) fond 710 – the Kremenets (Volynian) High School – 598 sign. (1819–1834).
4. Collections of maps – fond 2194.
5. Documents concerning the Polish uprisings of 1831 and 1863 – fonds 468 and 489.

Moreover, other materials related to the post-uprising repressions may be found in the National Archives of Kiev and in the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine.

KEYWORDS: the November uprising, post-uprising repressions, archive data, Kiev